

jegyekre irányítja a figyelmet. A felmerülő szemléleti, tematikus, műfajtipológiai és elbeszélőpoétikai kérdéseket maguk a kortárs művek exponálják.” Az így felszínre jövő „karakterisztikumok tehát maguktól rendeződnek sorokká, ívekké, halmazokká”, viszont a megfigyelések összefoglalását a kommentárok központi kérdései helyettesítik”, s mert „kortárs művekről, alakulól, élő, bővülő opuszokról lévén szó, az olvasó, értelmező időbeli távlata szűkös, az irodalomtörténeti értékelés a majdani vizsgálódások tárgya lesz. [...] Az önértelmezésre igyekvő életrajzi elbeszélések háttérmozzanataként, közvetetten, észrevétlenül historikus panorámák rajzolódnak ki. A származás közegetől, régiójától eltávolodó regényalakok fikcionalizálásában

hangsúlyos szerepe van az emlékezetkultúrának. Különös komplexitású az elbeszélők, önéletrajzi figurák azonosság tudatának és új nyelvi identitásteremtésének kérdése is...” (249–250.)

A régió, a kulturális kölcsönhatások kaval-kádja sűrű elemzeshálóban valósítja meg azt az új nyelvi identitásformálást, melynek révén a poszt-ÚjSymposionos nemzedék, a migráns és poliszferikus újnyelvi irodalmának, Gesamtkunst-összhatásainak nemcsak részese, de névadója és kivételes emlékezetstratégiai újraformálója is.

A. Gergely András

Vendégség vendégségen

Kányádi András: Az intertextualitás ösvényein.

Kvár 2017. 252 old. Ariadné Könyvek

Egy irodalmi jelenség vitalitása viszonylag hatékonyan lemérhető azon, hogy a különböző bölcsészkarokon milyen rendszerességgel születnek a problémát fókuszban tartó szakdolgozatok, mesteri vagy doktori értekezések. Jól lekövethető, hogy az intertextualitás problémáját expliciten fókuszban tartó dolgozatokból a kolozsvári bölcsészkaron mind és mind kevesebb született az utóbbi évtizedben. Egy bölcsész szakdolgozattémákat feldolgozó statisztikai elemzés sejtéseim szerint határozott elmozdulást mutatna az irodalompolitikai/-szociológiai, illetve a filmes témák irányába, legalábbis ami a 20. századi, illetve kortárs irodalommal, valamint irodalomelmélettel foglalkozó hallgatókat illeti. Nyilván ez nem jelenti azt, hogy a kolozsvári Bölcsészkar diákjai nem foglalkoznak az intertextualitással, inkább valami olyasmire lehetne gyanakodnunk, hogy maga a terminus vesztett az intellektuális felhajtóerejéből, frissességéből, valamiképpen be-, sőt túljáratottá vált, rutinszerűvé vált a használata, alkalmazásától mintha már nem remélnénk meglepő

eredményeket. Érdemes volna gyanakodnunk, hogy bekövetkezett az, amit az utóbbi időben sűrűn hivatkozott esszéjében Bruno Latour „életlenítésnek” nevez elsősorban a nonhumán, de nem mellékesen a tudományosság vonatkozásában is.¹ Az intertextualitás

¹ Vö. „Newtonnak magának is a saját kultúrájából kellett kifejlesztenie az új ágens vonásait, amely aztán »attrakcióként« vált ismertté. Ami azt illeti, ez nem antropocentrikus volt, sokkal inkább *angelocentrikus*. Annak érdekében, hogy felvehesse a harcot a karteziánus forgópörgentyűvel, Newtonnak olyan ágenst kellett kigondolnia, amely képes volt távolról, közvetlenül átvinni a cselekvést. Akkoriban semmilyen alak nem áll rendelkezésére, amelyre rábízhatták volna a közvetlen mozgás átvitelét, az angyalokat leszámítva... Több száz oldalnyi angyaltannal később Newton képes lett fokozatosan lecsípni a szárnyukat, és átalakítani ezt az új ágenst »erővé«. [...] A tisztaság nem a tudomány alapanyaga: az erő mögött az angyalok láthatatlan szárnyai továbbra is ott suhognak.

Ahogy az egész tudománytörténet [...] gyakran megmutatta, nem könnyű a tudományos fogalmak felbukkanását követni anélkül, hogy számba ne vennénk

kérdéskörének magyar recepciójában elég pontosan nyomon követhető ez a élettelenítő folyamat: míg kezdetben „vendégszövegekről”, „vándortémákról”, „szövegközsiségről”, „szövegközöttségéről” beszéltek a magyar teoretikusok, megidézve a hospitalitásnak, az idegenségnek, a térbeliségnek és az anyagszerűségének azt a bonyolult problémakörét, amely az intertextualitás jelenségét alapjaiban hatja át és teszi eleve né, addig mára modorosnak, sőt, ha kell, szakmaiatlanak is tűnhet ez a terminológia. Ahogy a tömegvonzás angelikus forrású elméletének Newton visszanyeste a szárnyait, úgy tűnt el az elevenség, a hospitalitással kapcsolatos dilemma az intertextualitásra támaszkodó perspektívákból. Érdemes lenne átgondolni, hogy az intertextualitással kapcsolatban mikor és milyen körülmények között következett be ez az élettelenítés, illetve hogy Kányádi András 2017-ben a Korunk–Komp-Press Ariadné sorozatában közreadott, az intertextualitás problémáját a címében is expliciten megjelölő (vö. *Az intertextualitás ösvényein*) tanulmánykötete kínál-e kiutat, és milyen kiutat kínál ebből az útvesztőből.

A könyv szerzői bevezetője tételest történeti vázlatot nyújt az intertextualitás pályaívéről, definíciójáról, a probléma magyar vonatkozásairól, továbbgondolásairól, egyéb irodalomelméleti problémák és jelenségek (ld. fordításelmélet, intermedialitás, megelőzöttség-tapasztalat) terén való lecsatornázódásairól. A tabló Julia Kristeva ’69-es Bahtyin-kommentárjával indít, és az intermedialitás közismert teoretikusain, Roland Barthes-on, Michael Riffaterre-en, Harold Bloomon, Gérard Genette-en keresztül eljut olyan nemzetközileg kevésbé ismert, de a magyar bölcsészkozegre erősen ható német elmélészekig, mint Suzanne Holthuis, Renate Lachmann vagy Manfred Pfister. Ezt követi a vonatkozó magyar szakirodalom szemrevételezése:

azt roppant kulturális háttérrel, amely lehetővé teszi a tudósoknak, hogy először *megelevenítsék* [animate], aztán később, de csakis később, *élettelenítsék* [deanimate] e fogalmakat. A hivatalos tudományfilozófia ugyan egyedül az utóbbi lépést tekinti jelentősnek és racionálisnak, ennek éppen az ellenkezője igaz: a megelevenítés a lényegi jelenség, az élettelenítés a felszínes, az alárendelt, a vitás és az esetek többségében bosszúszomjas eljárás.” Bruno Latour: *Cselekvő ágencia az antropocén korában*. Prae 2017/1. 10.

Kulcsár Szabó Ernőnek, Kulcsár-Szabó Zoltánnak, Wernitzer Juliánnának, Angyalosi Gergelynek, Józan Ildikónak, Orosz Magdolnának az intertextualitás problémáját fókuszba állító vagy az értelmezés, irodalomtörténet-írás során az intertextualitás szempontját hangsúlyosan és hatékonyan érvényesítő munkái.

Két dolog szemetszűrő Kányádi bevezetője kapcsán: (1.) nem ejt szót arról, hogy a szorosan intertextuális szempontú irodalomtudományos kutatások – magyar nyelvterületen legalábbis – mintha sokat veszítettek volna vonzerejükből és lendületükből az utóbbi évtized során, illetve hogy feloldódni látszanak a teória egyéb ágaiban, például az imagológiában, a fordításelméletben, az intermedialitásban. (2.) A tabló kihagyja, azaz inkább valószínűleg átugorja a paradigma egyik elméleti csúcspontját, a leggyakrabban Paul de Man, Jacques Derrida, J. Hillis Miller vagy Geoffrey Hartman nevével fémjelzett dekonstrukciós iskolát, illetve ennek az iskolának az intertextualitás-fogalmát. Harold Bloom mint az iskola korai, amerikai képviselője felbukkan ugyan a *Bevezetés*ben, de nem annyira a dekonstrukció mezében, hanem inkább az „influence” fogalmának kidolgozójaként. Magyar vonatkozásban például Bókay Antal nevét lenne érdemes itt megemlíteni, aki az intertextualitás problémáját több alkalommal újratárgyalja a dekonstrukció horizontján. A dekonstrukcionista oly módon értelmezik újra a szöveg fogalmát, hogy abban az intertextualitás jelentősége radikálisan megemelkedik. A szöveg használati létezése számukra azt jelenti, hogy egy szövegnek alapvetően nem jelentése van (hiszen a dekonstruktív kritika folyamatosan aláaknázza a narrativitást, a diszkurzivitást, a fallogocentrizmust, mindazt tehát, ami klasszikusan jelentést termelhetne), hanem csak azáltal létezik, hogy egy másik szöveggel használata során lényegi kapcsolatba kerül.² A szöveg értelmezése ilyenképpen a használati formák feltárásává válik a dekonstrukcionista számára. A dekonstrukció épp azt mutatja meg, hogy az intertextualitás nemcsak szabadon választható szöveggalkotási stratégia (még ha posztmodern irodalmi művek egyre erősebben játszottak is

² Vö. Bókay Antal: *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban*. Bp. 2001. 375.

rá), ahogy nem is pusztán termékeny értelmezési horizont, hanem az irodalmi szöveg létmódját alapjaiban meghatározó működés. Ez az *ad absurdum* álláspont egyébként Harold Bloomtól sem idegen, amit kritikusai gyakran szemére is vetnek. Ugyanakkor a dekonstrukció *ad absurdum* intertextualitás-élményének paradox módon éppen az a hátulütője, hogy megdermeszti az intertextualitás jelenségét. Hiszen ha minden szöveg intertextus, amely csak egyéb szövegek viszonylatában vehető tudomásul, akkor nincs mitől elhatárolnunk az intertextualitást jelenségét.³ Tehát az intertextualitás dekonstruktorok általi euforikus absztrahálása és a szöveget alapjaiban átható elvvé emelése egyben a jelenség latouri értelemben vett élettelenítéséhez vezet.

Kányádi András bevezetőjének az a gesztusa, hogy látványosan kiugorja ezt az irodalomelméleti botrányt, gyanúba keveri a szerző következő állítását: „[...] magyarul idáig elsősorban elméleti megalapozottságú munkák születtek, szövegelemzésre koncentráló, magyar irodalmat középpontba állító, egységes könyv viszont – a lírát leszámítva – még nem. Ezt a hiányt szeretné most kötetünk pótolni, horizontális (irodalomtörténeti) és vertikális (tematikus) kritikai koordináták mentén.”⁴ Első látásra csupán a teória és a gyakorlat/praxis/alkalmazás ismerős és bizonyos értelemben kontraproduktív szétválasztásáról van szó. Ugyanakkor a dekonstrukció intertextualitást élettelenítő működés-módjával kapcsolatos fentebbi megjegyzések pásmájában érdemes fölfedezni a markáns javaslatot ebben a kihagyásban: ugorjuk ki a dekonstrukció intertextualitást élettelenítő mozzanatát, és hajlítsuk vissza a jelenséget a konkrétba, a hospitalitásnak, az idegen fogadásának és a vándorlásnak a korporeális gesztusaiba!

Kányádi András intertextus-olvasatai ennek érdekében nem annyira egy módszert, mint inkább valamiféle attitűdöt érvényesítenek következetesen. Egy attitűd körvonalait nyilván problémásabb lépésztáznai, mint egy módszerét, hiszen előbbi tudományos szempontból nehezen értelmezhető. Ha mégis ki kellene emelni néhány alapvonását ennek az attitűdnek,

akkor a következőket emelném ki: (1) ízléses humor és magabiztos játékosság; (2) rutinos bajkeverés, azaz: jóindulatú gyanakvás a legártatlanabbnak tűnő szöveghelyeken is; (3) széles körű irodalom-, műfaj-, recepció- és eszmetörténeti, imagológiai, irodalom- és fordításelméleti, mítoszkritikai, irodalomszociológiai, világirodalmi tájékozódás, amely nem válik hivalkodóvá, és ezeknek a tájékozódásoknak az organikus összehangolódása a szövegek közötti párbeszéd kihallgatásában; (4) a hospitalitás tétjeinek és természetének tisztázása. A *Bevezetés* bennfoglalt javaslatára felől számomra most a második kettőnek van nagyobb tétje. A kötet tanulmányai nem állapodnak meg a szövegek párbeszédbe vontságának egyszerű tényénél. Szerzőjük hangsúlyt fektet arra, hogy a hospitalitás tétjei messzemenően feltárulkozzanak, és hogy ezen tetek között ott szerepeljen az odahallgató harmadik helyzetére vonatkozó rejtettebb reflexió is. A könyv második, *Királyi multságok* című tanulmánya *A szelistyei asszonyok* és a *Farkas a Verhovinán* Mikszáth-szövegeket királytoposzok mentén vonja párbeszédbe. A tanulmányt záró összegzés beszédes az odahallgató harmadik szerepét illetően: „Kies tájak álruhás királyát csak talált kézirat dokumentálhatja. Épp ezért befejezésül szükségét érzem kezdeti két – poétikai és politikai irányultságú – hipotézisemre visszatérni. *A szelistyei asszonyok a Farkas a Verhovinán* kibővített párjának (előtörténetének) íródott, melyet a király alakja köré szőtt frivol toposzok tagolnak. A száz virágsszálat letérő »rex« háromszáz férfit küld a kiéhezett asszonyoknak, a román lányok mindenkor félreismerik őfelségét, a paradicsomkert pedig a női szépség és a történelmi Magyarország festői határvidékeinek sajátos kombinációja. A valós (Nyágova, Marginen) és fiktív (Dorankaja) földrajzi elnevezések keveredésén túl Szelistye névválasztása szimbolikus: magát a »faluhelyet« (szláv nyelveken *szelistye*) jelenti. A történelmi Magyarországon legalább tizenkét darab ilyen nevű falu volt: kettő közülük pedig épp Máramaros megyében, ráadásul Alsószelistye a huszti járásban, nem messze a szerző Urányinál tett látogatása helyszínétől. Mikszáth, kilenc évvel máramarosi elbeszélése után, a Nagyszében melletti falut választja, mely öntükröző játékra is lehetőséget kínál. A falu

³ Vö. Kulcsár Szabó Ernő: *Poesis memoriae = Uő: Az új kritika dilemmái*. Bp. 1994. 181.

⁴ Kányádi András: *Az intertextualitás ösvényein*. Kvár 2017. (Ariadné Könyvek) 8.

első írásos említése ugyanis »Nagyfalu« (1354), latinul »Magna villa Walachialis« (azaz Nagy-Oláh-falu), az író neve pedig románul »Kisfalu« (mic sat) – a kisfalusi ír tehát a nagyfaluról. Ez a szerzői játék pedig a Monarchia egyre kényesebb nemzetiségi kérdését a politika medréből, ha kódoltan is, az irodalom derűsebb mezejére helyezi át: a nagy palóc egy soknyelvű, többnemzetiségű, toleráns királyi Magyarország utópiáját vázolja fel.”⁵

A szerző figyelmes odahallgatása feltárja a szövegképződés történeti, ideológiai és imagológiai kontextusait, majd ezen keresztül a vizsgált Mikszáth-szövegek politikai tétjeit (ld. „egy soknyelvű, többnemzetiségű, toleráns királyi Magyarország utópiája”, etnikai és nemi sztereotípiák leleplezése stb.). A két szöveg tétjei mintha csak egymásban válhatnának igazán hallhatóvá, ami ennyiben a dekonstrukcionista használati létezés-koncepciót látszik igazolni. De valami egyéb is történik az idézett helyen: nem föltétlenül az elemzői jártasságok és stratégiák teszik hallhatóvá a hallhatót, hanem a hallottak és a hallottak általi megszólítotttság, az azoknak való kitettség, vagyis a megvendégelve lét ambivalens és zsigeri tapasztalata az, ami stimulálja és mozgásba hozza az értelmezői

jártasságokat. A következtetések szisztematikus levonását és sommázását követően azok a jártasságok, amelyek az eladdig rejtett tétek kihangosításában, felgöngyölítésében látszottak instrumentumszerűen és engedelmesen közreműködni, mintha megszöknének a felügyelhetőség alól, megszűnnének stratégiaszerűen viselkedni. A Szelistye nevével kapcsolatos, illetve a „Nagyfalu” nevében történő mikszáthi öntükröző játékokra vonatkozó utalások mintha már nem az instrumentális racionalitás jegyében képződnének, hanem átburjánoznának a tanulmány formális határain. Egy olyan kontrollálhatatlan tapasztalatról adnak számot, amely visszafele is kérdésessé teszi a jártasságok értelem felfejtésében játszott instrumentális szerepét. Maga az értelmező is vendéggé válik az odahallgatásban, ez pedig egy olyan tapasztalati többletet jelent az intertextualitás vizsgálatában, amit a jelenség értelmezéseiben nem érdemes szem elől téveszteni. Úgy tűnik, van valami a beszélgetésbe odahallgató harmadikként bevont, a beszélgetésről hírt adó, arról tanúskodó vendég szerepének tapasztalatiságában, ami nem írható le egyszerűen a szöveg használati létezésének fogalmával. Kányádi András kötete ennek az önértést megzavaró-stimuláló tapasztalatnak a sokszoros, bő évszázad magyar prózairodalmát átfogó tanúsítása.

⁵ Kányádi András: *i. m.* 48.

Serestély Zalán

Köpönyegbe burkolva. Gaal György öt évtizedes munkásságáról

Gaal György: *Shakespeare köpönyege. Angol–amerikai és összehasonlító irodalmi esszék, tanulmányok.* *Kriterion, Kvár 2018. 228 old.*

Albion – Amerika – Erdély – Románia. Több-tucatnyi tanulmány és esszé. Tájékoztatósi pontok és irányok a ma olvasója felé. Gaal György 2018-ban kiadott kötetének tájékoztatósi pontjai és irányai ezek. Bennünket, olvasókat vezetnek el a korábban szétszórtan megjelent, értelmező igényű szövegekhez.

A *Shakespeare köpönyege* főcímet viselő kötetet bevezető (szerzői?) ajánlás a cím magyarázatával indít. Akinek nem lenne egyértelmű, azt az ajánlás tájékoztatja arról a Dosztojevszkijnek tulajdonított mondásról, miszerint az orosz irodalom Gogol köpönyegéből bújt elő. Ezt az állítást gondolja tovább Gaal György címadó gesztusa,

Berki Tímea (1977) – irodalomtörténész, PhD, társult oktató, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, berkitimea@index.hu